

Aysel Fəzail qızı Zeynallı
Bakı Dövlət Universiteti
aysel.z97@mail.ru

MÜLKİYYƏTİN MÜQAVİLƏ REJİMİNİN ANLAYIŞI VƏ MƏZMUNU

Açar sözlər: ailə, hüquq, əmlakın müqavilə rejimi, əmlakın qanuni rejimi, boşanma, ər-arvad, əmlak münasibətləri, mülkiyyət hüququ

Key words: family, law, property contract mode, legal of the property mode divorce, husband and wife, property relations, property rights

Ключевые слова: семья, закон, имущественный договор режим, правовой режим собственности развод, муж и жена, имущественные отношения, права собственности

Ailə - nikah və ya qan qohumluğuna əsaslanan, məişət ümumiliyi və qarşılıqlı mənəvi məsuliyyətlə bağlı olan kiçik sosial birlikdir. O, hər bir cəmiyyətin sosial strukturunun mühüm komponenti olub, çoxlu sosial funksiyalar yerinə yetirməklə həmin cəmiyyətin inkişafında mühüm rol oynayır. Nikah ailənin hüquqi əsasıdır. O, qadınla kişi arasında rəsmi qaydada bağlanmış hüquqi əqddir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 17-ci maddəsinə görə “Cəmiyyətin əsas özəyi kimi ailə dövlətin xüsusi himayəsindədir”.

Tarixən ailə qanunvericiliyində nikah müqaviləsi institutunun yaranması xüsusi mülkiyyətin yaranması ilə əlaqələndirilmişdir. Nikah müqaviləsi hələ Roma hüququndan məlum idi. Tarixən xarici ölkələrin qanunvericiliyində nikah müqaviləsinin meydana çıxması, kapitallarını kənar müdaxilələrdən qorumaq üçün varlı siniflərin ehtiyacı ilə əlaqədar idi. Nikah müqaviləsinin tətbiqinin əsas səbəbi qadının və qohumlarının nikah-dankənar mülkiyyəti idarə etmək və bu əmlakdan əldə edilən gəlirdən istifadə etmək hüquqlarını qorumaq ehtiyacı idi.

Nikah müqaviləsindən bəhs edən ən qədim mətn eramızdan əvvəl IV əsrdə Misirdə yaradılıb. Bu, "Ptaxotepin təlimləri", Köhnə Padşahlıq dövründə papirus üzərində yazılmış mətnlərdir. Misirdə nikah müqaviləsi bir qayda olaraq, birgə mülkiyyət hüququnu təmin edirdi. Bundan əlavə, boşanma zamanı ümumi birgə əmlakın üçdə biri qanuni olaraq arvada verildi. Nikah müqaviləsi hakim vəzifəsini yerinə yetirən fironun qubernatoru “Jati” tərəfindən təsdiq edilirdi. Jati, müqaviləni arvadın saxlanması üçün ərinin məsuliyyəti nəzərdə tutulduqda və arvadın cehizi ətraflı şəkildə təsvir edildikdə təsdiq edirdi (boşanma halı üçün). Müqavilə 6 şahid tərəfindən təsdiq edilirdi. Yeni Padşahlıq dövründə (e.ə II-I əsrlər) hətta qadın da boşanma üçün müraciət edə bilərdi.

Nikah müqavilələri qədim Roma və Yunanıstanda da geniş yayılmışdı. Romada ilk nikah müqavilələri tabulae nuptiales adlanırdı, ər-arvadın əmlak münasibətlərini tənzimləyən könüllü razılaşma idi. Məhiyyətinə görə ilk nikah müqavilələri nikaha daxil olan tərəflərin ailələri arasında bağlanır və nikah zamanı elan olunur, bundan sonra 10 şahid möhürləri ilə o müqaviləni təsdiq edirdi. Cehiz səhmləri dövlət qeydiyyatına alınırdı. Cehizinin düzgün qeyd olunması ər üçün çox vacib idi: əgər əmlak vaxtında qeydiyyatla alınmayıbsa, o, arvadın sağlığında istifadə edirdi və onun ölümündən sonra cehiz arvadın qohumlarına keçirdi.

Eramızın 311-ci ildə papirus üzərində qeydə alınmış prenuptial razılaşmanın nümunəsi də qorunub saxlanılır. *Sənəddə bildirilir ki, Heraklid, Kos adasından olan Leptin və Filotida qızı Demetrius, azad doğulmuş qadınla evlənir. Heraklidlər, öz növbəsində, Demetriani-sərbəst doğulmuş qadına uyğun olan hər şeylə təmin edəcəkdir. Demetria, ərini utandıracaq bir səhv edərsə, özü ilə birlikdə gətirdiyi hər şeyi itirəcəkdir, bununla birlikdə Heraklidlər Demetriyaya qarşı irəli sürülən ittihamlar 3 kişinin şahidliyi ilə sübut etməlidirlər.*

XVIII əsrin sonu XIX əsrin əvvəllərində Fransa, İngiltərə, Almaniya və Avstriyada nikah müqaviləsi institutu yenidən bərpa olundu. Məhz bu dövrdən etibarən nikah müqaviləsi hüquqi qüvvə qazanır.

Nikah müqaviləsinin məzmununun əsas elementi əmlakın hüquqi rejimin qurulmasıdır. Nikah müqaviləsi ilə müəyyən edilən belə rejim, əmlakın müqavilə rejimi adlanır.

Nikah müqaviləsi mülkiyyətin hüquqi rejiminin qurulmasına və dəyişdirilməsinə yönəlmiş müqavilələri birləşdirən mülki müqavilələrin ayrı bir növü kimi qəbul edilməlidir. Eyni tipə ümumi mülkiyyətin bölünməsi və ümumi mülkiyyətin istifadəsi ilə bağlı müqavilələri də aid etmək olar. Nikah müqaviləsinin vacib xüsusiyyəti onun mürəkkəbliyi ilə bağlıdır. Müqavilə yalnız ər-arvadın əmlakının hüquqi rejimini müəyyən etmək və ya dəyişdirməyə yönəlmiş müddəaları ehtiva etmir, eyni zamanda ər-arvadın birləşməsinin saxlanması üçün vəsait təmin etməsi məsələlərini də tənzimləyə bilər. Ancaq Ailə Məcəlləsinin qəbul edilməsindən əvvəl, nikah müqaviləsinin bağlanması olduqca çətin idi, çünki Mülki Məcəllədə onun

məzmunu, bağlanma qaydası, xitam qaydası və digər vacib məqamlar mövcud deyildi. Ər-arvad yalnız müqavilələr haqqında mülki qanunvericiliyin ümumi qaydalarını rəhbər tuta bilərdi.

Nikah müqaviləsinin subyekti yalnız ər-arvad ola bilər. Buna görə də müqavilə bağlamaq qabiliyyəti nikahın subyekti olmaqla əlaqələndirilməlidir. Bir şəxs nikah yaşına çatmamışdırsa, nikah qeydiyyatına alınana qədər valideynlərinin və ya qəyyumlarının razılığı olmadan nikah müqaviləsi bağlaya bilməz. Evləndikdən sonra tərəflər tam fəaliyyət qabiliyyətli olur və müstəqil olaraq nikah müqaviləsi bağlamaq hüququna malik olurlar. Müstəqil olaraq nikah müqaviləsi bağlamaq hüququ emansipasiya edilmiş şəxslərə də məxsusdur. Çünki Mülki Məcəllənin 28-ci maddəsinə əsasən onlar tam fəaliyyət qabiliyyətli olurlar. “On altı yaşı tamam olmuş yetkinlik yaşına çatmayanlar əmək müqaviləsi üzrə işləyirsə və ya valideynlərinin, övladlığa götürənlərin və ya himayəçinin razılığı ilə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olursa, tam fəaliyyət qabiliyyətli sayıla bilər. Hər iki valideynin, övladlığa götürənlərin və ya himayəçinin razılığına əsasən qəyyumluq və himayəçilik orqanının qərarı ilə, belə razılıq olmadıqda isə məhkəmənin qərarı ilə yetkinlik yaşına çatmayan tam fəaliyyət qabiliyyətli sayılır (emansipasiya). On səkkiz yaşına çatanadək nikaha girməyə qanunun yol verdiyi halda, on səkkiz yaşına çatmamış fiziki şəxs nikaha girdiyi vaxtdan tam həcmdə fəaliyyət qabiliyyəti əldə edir. Nikah bağlanması nəticəsində əldə edilmiş fəaliyyət qabiliyyəti nikahın on səkkiz yaşına çatanadək pozulduğu halda da tam həcmdə saxlanılır”.

Nikahdan əvvəl faktiki ər-arvad münasibətində olan şəxslər arasında müqavilə bağlana bilər. Onların razılığı nikah müqavilə olmayacaq, çünki qanunvericilik həqiqi nikaha hüquqi əhəmiyyət vermir. Ancaq mülki qanunvericilikdə müqavilələrin bitkin bir siyahısını olmadığı üçün, faktiki ər-arvad münasibətində olan şəxslər prinsipcə, mülki münasibətlərini tənzimləməyə yönəlmiş müqavilələr bağlaya bilərlər. Onlar öz razılığı ilə həqiqi nikahda əldə edilmiş əmlaka ümumi ortaqlıq rejimi qura bilməzlər.

Nikah müqaviləsi yazılı formada bağlanılır və notarial qaydada təsdiqlənir. Bu cür forma tələbləri həm ər (arvad), həm də üçüncü tərəflər üçün nikah müqaviləsinin xüsusi mənası ilə bağlıdır. Bu müqavilə, bir qayda olaraq, çox uzun müddətə etibarlıdır və gələcək üçün mülkiyyət hüquqlarını və öhdəliklərini müəyyənləşdirir.

Nikahın etibarsızlığı nikah müqaviləsinin avtomatik etibarsız olmasına gətirib çıxarır. Nikahın olması, əvvəllər qeyd olunduğu kimi, nikah müqaviləsinin zəruri elementidir, buna görə də nikah etibarsız elan olunarsa, nikah müqaviləsi bağlandığı andan hüquqi qüvvəsini itirir.

Bəzi mülkiyyət növlərinin ümumi əmlakdan xaric edilə bilər, məsələn, pensiya və ya müavinətlər, peşə fəaliyyəti obyektləri, əlavə gəlir, zərgərlik, hobbisi üçün istifadə olunan əşyalar ola bilər. Başqa bir ümumi hal, ər-arvadın əmək fəaliyyətindən və onların hesabına əldə edilmiş əmlakdan əldə edilən gəlirin ümumi olduğunu və əlavə gəlir, o cümlədən sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə etdiyi ərə (arvada) aid olacağını müəyyənləşdirməkdir.

Nikah müqaviləsində ər-arvad, bir-birinin saxlanması üçün öhdəliklər müəyyən etmək hüququna malikdirlər. Mövcud qanunvericiliyə görə aliment almaq hüququ olan ərin (arvadın) saxlanması haqqında danışıqsa, bu müddəalar aliment sazişi üçün müəyyən edilmiş bütün məhdudiyyətlərə məruz qalır. Xüsusilə, ehtiyacı olan ərin (arvadın) hüquqları pozulmamalıdır. Bununla yanaşı, aliment almaq hüququ olmayan ərin (arvadın) dəstək almaq hüququ, nikah müqaviləsində nəzərdə tutula bilər.

Bu hər şeydən əvvəl, ailəyə daha çox vaxt ayırmaq üçün ər-arvadın qarşılıqlı istəyi ilə işdən və ya təhsildən ayrılan tərəfə aiddir. Belə halda ər (arvad) şübhəsiz ki, nikah müqaviləsində həm nikah dövründə, həm də onun boşanmadan sonra dəstək almaq hüququnu açıq şəkildə göstərilməsində maraqlıdır. Qanuni olaraq hüququ olmayan ərin (arvadın) təminat alması, ər-arvadın istədiyi hallarda nikah müqaviləsinə daxil edilə bilər.

Ər-arvad bir müddət evli olduqları və müəyyən bir əmlak əldə etdikləri təqdirdə nikah müqaviləsi bağlansa, müqavilənin hüquqi qüvvəsini tərəflər müəyyən edir. Belə ki, bu müqavilə həm nikah bağlandığı anadan, həm də müqavilə hüquqi qüvvəyə mindikdən sonrakı dövrə aid edilə bilər. Bu tərəflərin seçimindən asılı olaraq müəyyən edilir. Nikah müqaviləsinin köməyi ilə ər-arvad, hər birinə məxsus olan əmlakı, o cümlədən nikahdankənar əmlakı yenidən bölüşdürmək hüququna malikdirlər. Məsələn, bu əmlakların hamısının ümumi mülkləri olacağını müəyyən edə bilərlər.

Nikah müqaviləsində nəzərdə tutulan hüquqlar və vəzifələr müəyyən bir müddətlə məhdudlaşdırıla və ya müəyyən şərtlərin baş verməsi və ya baş verməməsindən asılı edilə bilər. Ər (arvad) məsələn, evliliyin ilk illərində əmlaklarının ayrı olacağını və bu müddətdən sonra ortaqlıq olacağını əvvəlcədən müəyyən edə bilərlər.

Nikah müqaviləsinin hüquqlıq şərti hər hansısa mülki müqavilənin hüquqlıq şərti ilə eynidir. Subyektlər səlahiyyətli olmalıdır, iradə iradəyə uyğun olmalıdır və sərbəst şəkildə formalaşmalıdır, nikah müqaviləsinin məzmunu qanuna zidd olmamalıdır. Nikah müqaviləsi tərəflərin fəaliyyət qabiliyyətini və ya məhkəməyə müraciət etmək hüququnu məhdudlaşdırma bilməz. Nikah müqaviləsində uşaqlarla bağlı məsələlər tənzimlənə

bilməz, çünki ilk növbədə nikah müqaviləsi xüsusi razılıqdır və yalnız ər-arvadla bağlı məsələləri əhatə etməli və üçüncü tərəflər, o cümlədən uşaqlar üçün hüquq və vəzifələr yaratmamalıdır.

Uşaqlarla bağlı məsələlər ayrıca bir hüququn predmeti olduğu üçün hətta valideynlərinin uşaqların böyüdülməsi və ya tərbiyəsi ilə bağlı müqavilələr bağlamaq hüququ olduqda, uşaqların qanuni nümayəndələri kimi çıxış edirlər və ya uşaqlar üçün müəyyən hüquqi nəticələrə səbəb olan müqavilələr bağlayırlar. Buna görə uşaqların hüquqlarına təsir edən bütün hərəkətlər ayrı-ayrılıqda və bəzi hallarda müəyyən yaşa çatmış uşaqların fikirləri nəzərə alınmaqla həyata keçirilməlidir.

Nikah müqaviləsi ər-arvadın şəxsi qeyri-əmlak münasibətlərini tənzimləyə bilməz. Bunun səbəbi, yerinə yetirilmədiyi təqdirdə tətbiq edilə bilən hüquq və vəzifələrin nikah müqaviləsinə daxil edilə bilməməsi ilə əlaqədardır. Yalnız fərdi xarakter daşıyan öhdəliklər icra edilə bilməz. Ər-arvadın zibili kim çıxaracağı və uşağı kimin yatağına qoyacağı ilə bağlı şərtlərini nikah müqaviləsinə daxil etmək imkanı varsa, bu vəzifələrin yerinə yetirilməməsinə görə heç bir sanksiya tətbiq edə bilmədikləri aydındır. Bu cür “vəzifələr”lə bağlı məhkəmə mübahisəsini təsəvvür etmək çətinidir.

Ər-arvadın ailə həyatı ilə bağlı digər məsələlərin həlli proseduruna dair müddəalara da yer verməyə hüququ yoxdur, çünki bu şərtlər də güclə həyata keçirilə bilməz. Ər-arvad şəxsi münasibətləri razılaşmalar yolu ilə tənzimləyə bilər, lakin bu müqavilələr qeyri-qanuni olacaqdır.

Nikah müqaviləsinə aliment almaq ehtiyacı olan əlil həyat yoldaşının hüququnu məhdudlaşdıran şərtlər daxil edilə bilməz.

Nikah müqaviləsi ilə bağlı daha bir xüsusi məhdudiyyət var: müqavilə ər-arvaddan birini həddən artıq əlverişsiz vəziyyətə salmamalıdır. Əks təqdirdə, müqavilə mübahisəli hüquqi əqddir və hüquqları pozulmuş ərin (arvadın) tələbi ilə etibarsız sayıla bilər. Tərəflərdən birini həddindən artıq əlverişsiz vəziyyətə salan müqavilələr olaraq, ər-arvaddan birinin nikahda əldə edilmiş əmlaka olan hüququndan tamamilə imtina etməsi, nikahdankənar əmlakını digər həyat yoldaşına verməsi və buna bənzər müqavilələr nəzərdə tutulur. Bu şərt, nikah müqaviləsinə şamil edilsə də, şəxsin özü üçün son dərəcə əlverişsiz şərtlərdə çətin vəziyyətlərin birləşməsinin təsiri altında bağladığı etibarsız mülki əqdin tanınması imkanını təmin edən qayda ilə eyni deyildir. Bu vəziyyətdə çətin vəziyyətlərin mövcudluğunu sübut etmək lazım deyil, ər-arvaddan birini həddindən artıq əlverişsiz vəziyyətə salmaq kifayətdir.

Nikah müqaviləsi ailə hüququnun əsas prinsiplərinə zidd olmamalıdır. Qanunun bu müddəası məhkəmə mülahizəsinə xeyli geniş yer açır. Bu vəziyyətdə ailə qanunvericiliyinin əsas prinsipləri ailənin dövlət tərəfindən qorunması, ailədəki ər-arvad bərabərliyi və əlil ailə üzvlərinin maraqlarının prioritet qorunmasını təmin etməkdir. Bu prinsiplərdən hər hansı biri pozulursa, nikah müqaviləsi, ər-arvad tərəfindən mübahisələndirilə bilər.

Nikah müqaviləsinin dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi, ər-arvadın qarşılıqlı razılığı ilə istənilən vaxt mümkündür. Belə bir dəyişiklik və ya ləğv barədə razılığa gəlmək yazılı şəkildə edilməli və notarial qaydada təsdiqlənməlidir. Əvvəlcədən əldə edilən razılışmanın yerinə yetirilməsindən birtərəfli imtina edilməsinə icazə verilmir. Ancaq tərəflər nikah müqaviləsinə dəyişdirmək və ya ləğv etmək barədə razılığa gəlməyə bilərlər və eyni zamanda vəziyyət o qədər dəyişə bilər ki, nikah müqaviləsinin icrası ər-arvaddan birinin maraqlarının ciddi şəkildə pozulmasına səbəb olsun. Bu hallarda, müqavilə dəyişdirilə və ya məhkəmə tərəfindən ərin (arvadın) tələbi ilə xitam verilə bilər.

Nikah müqaviləsinin özünəməxsusluğu və xüsusən davamlı xarakter daşmasına görə o, məhkəmə tərəfindən daha tez dəyişdirilə və xitam tələb edə bilər. Nikah müqaviləsinin qüvvədə olduğu müddətdə ər-arvaddan biri işləməyə bilər, işini itirə bilər, ər-arvadın gəlir nisbəti o qədər dəyişə bilər ki, nikah müqaviləsinin müddəaları tərəflərdən biri üçün son dərəcə əlverişsiz olsun. Məsələn, gəlirləri az olan ər-arvad digərini dəstəkləməyə məcbur olacaq. Buna görə Ailə Məcəlləsinin layihəsində, məhkəməyə nikah müqaviləsinə sadələşdirilmiş qaydada dəyişdirməyə və ya xitam verməyə imkan verən əlavə müddəaların daxil edilməsi zəruridir. Halbuki, mövcud ailə qanunvericiliyi nikah müqaviləsi üçün heç bir istisna etmir.

Nikah müqaviləsi nikah pozulduqdan sonra əmlakdan istifadə qaydasını da müəyyən edə bilər. Nikahın sona çatması ilə mülkiyyətin müqavilə rejimi dayandırılır. Bu anda əldə edilən bütün əmlak onu əldə etmişərə (arvada) aiddir.

Nikah müqaviləsi digər əməliyyatlar kimi, məhkəmədə etibarsız elan edilə bilər. Nikah müqaviləsinin etibarsız sayılması mülki qanunvericiliklə nəzərdə tutulduğu qaydada və eyni əsaslarla mümkündür. Nikah müqaviləsinin məzmunu qanuna ziddirsə, xəyali və ya uydurma bir əməliyyatdırsa, nikah müqaviləsi bağlanarkən ər-arvaddan biri fəaliyyət qabiliyyətsiz idisə, etibarsızdır. Əvvəlcədən əldə edilmiş razılışmanın məzmunu ailə və ya mülki hüquq normalarını pozursa, qanuna zidd hesab olunur.

Hüquq və əxlaq qaydalarına zidd olan məqsədyönlü nikah müqaviləsi bağlamaq olduqca nadirdir. Nikah müqaviləsi qanuni nəticələrə səbəb olmaq niyyəti olmadan bağlandığı halda, məsələn, müəyyən əmlak

üzərində girov qoyulmasının qarşısını almaq, varislərin hüquqlarını pozmaq və saxta nikahda həqiqi nikah görünüşünü yaratmaq kimi xəyali bir əməliyyatdır.

Nikah müqaviləsi mübahisələndirilə bilər. Nikah müqaviləsinə etiraz etmək üçün ümumi şərtlər nəzərdə tutulmuşdur. Nikah müqaviləsi yetkinlik yaşına çatmamış şəxs tərəfindən qanuni nümayəndələrin razılığı olmadan imzalanmışdırsa, qanuni nümayəndələr etiraz edə bilər. Nikah müqaviləsinin zorakılığın, hədə-qorxunun və ya çətin vəziyyətin təsiri altında bağlanmışdırsa, mübahisələndirilə bilər. Gəlin belə bir hipotetik bir hadisəni təsəvvür edək: hamilə olan və ya artıq uşaq dünyaya gətirmiş qadın uşağın atasının onunla evlənməsini təmin etmək üçün nikah zamanı əldə ediləcək bütün əmlakın rədd edilməsi şərtlərini özündə əks etdirən nikah müqaviləsi imzalamağa məcbur olur.

Beləliklə, nikah müqaviləsi sosial-iqtisadi şəraitin nəticəsində meydana gəlmişdir. Nikah müqaviləsinin tətbiqi mübahisələrin məhkəməyə müraciət etmədən həllinə şərait yaradır. Nikah müqaviləsi vasitəsilə ər və arvad əldə etdikləri əmlaklarının hüquqi rejimini müəyyən edirlər.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, "Hüquq Yayınevi", Bakı 2019;
2. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, "Hüquq Yayınevi", Bakı 2020;
3. Антокольская М.В. Семейное право. М., Юристъ, 2014; 158-171
4. Левушкин Анатолий Николаевич-Брачный договор в российской федерации, других государствах - участниках содружества независимых государств и балтии учебно-практическое пособие; 20-30
5. Левушкин Анатолий Николаевич-История возникновения и развития института брачного договора в России, «Семейное и жилищное право», 2012, N 5; 1-13
6. <https://rospravosudie.com/law/> 11. Тарусина Н.Н. Семейное право. Учеб. пособие. - М.: ПРОСПЕКТ, 2001. 27-36

The concept and content of the the contractual regime of property

Summary

Historically, the institution of marriage contracts in family law has been associated with the creation of private property. The main element of the content of the marriage contract is the establishment of a legal regime for the property . Such a mode of marriage is called a contract of property. The legality of the marriage contract is the same as the legality of any civil contract. Subjects must be competent, have the will and must be freely formed, and the content of the marriage contract must not be in conflict with the law.

Понятие и содержание договорного режима собственности

Резюме

Исторически институт брачных договоров в семейном праве был связан с созданием частной собственности. Основным элементом содержания брачного договора является установление правового режима для имущества. Этот тип брачного договора называется договором собственности. Законность брачного договора такая же, как и у любого гражданского договора. Субъекты должны быть компетентными, иметь волю и должны быть свободно сформированы, а содержание брачного контракта не должно противоречить закону.

Rəyçi: dos. F.Mirzəyeva

Göndərib: 20.03.2020

Qəbul edilib: 25.03.2020